

Михайло ЧЕРЕНКОВ
**Традиційні цінності як постсекулярний конструкт
у пострадянському контексті:
«скрепы» «русского мира»
проти української «революції цінностей»**

*Михайло Черенков – доктор філософських наук,
професор катедри філософії Українського католицького університету.*

«Традиційні цінності» виявилися конструктом, який став помітним знаком постсекулярності й має попит у пострадянському контексті. Їхня гібридна природа дозволила використовувати їх як секретну зброю масового ураження у гібридній російсько-українській війні. Некритичне використання цього конструкта є небезпечним, адже він активує релігійне несвідоме, оживляє руйнівні колективні реакції. Саме тому автор пропонує деконструкцію соціально-філософської рамки, що легітимізує їх, і самого способу їх суспільного виробництва. Як доводиться, запит на традицію виявляється запитом на маніпулятивний ефект від використання традиції. Це ж можна сказати і про релігію загалом – постсекулярність зацікавлена не в самій релігії, а в тому її потенціалі, який здатний нескінченно збільшувати ефект маніпуляцій суспільною свідомістю. Отже, у замовників виходить мобілізувати суспільство, маніпулюючи його традиціоналістським запитом, але замість цілісної та автентичної традиції пропонуючи її псевдоморфозу. У випадку з пострадянським простором і російсько-українським протистоянням ми бачимо зіткнення двох ціннісних світів: російського суспільства, згуртованого на основі «традиційних цінностей», та українського суспільства, об'єднаного «європейськими цінностями». У першому випадку цінності розуміють як «скрепы» закритого суспільства, у другому – як вираження гідності і свободи як умови відкритого суспільства. Але в обох випадках сповідувані цінності претендують на традиційність, тобто вписуються в традицію, яку певне суспільство приймає як свою власну, визначальну і неперервну, нормативну і навіть священну. Як показує автор, традицій-

ність «традиційних цінностей» є доволі проблемною, отже, їхнє релігійне та публічно-теологічне використання має доповнюватися критичним філософським аналізом.

Ключові слова: традиція, цінності, конструкт, релігія, культура, політика, філософія

Упродовж останніх десяти років «традиційні цінності» (далі ТЦ) стали найпотужнішим символічним ресурсом для втілення, пояснення й виправдання масштабних соціальних змін. Враховуючи очевидну значущість, цей конструкт залишається проблемним і малозмістовним для соціально-філософського дискурсу, особливо якщо розглядати його на межі двох методологічних підходів: теорії соціального конструювання реальності та постсекулярного бачення цієї ж реальності. За накладання названих підходів стає зрозуміло: ТЦ не виявляють об'єктивного змісту, вони набувають значення і значущості у процесі конструювання й досить вільного поводження з традицією, тобто представляють, послуговуючись словами теорії Б. Андерсона¹, «культурний артефакт». Цей артефакт відповідно може стати не тільки культуротворчим чинником, але також грізною зброєю у справі звільнення чи поневолення. У світлі цієї перспективи переоцінка ТЦ набуває в текстах українських інтелектуалів і стримано оптимістичного², і відверто критичного³ характеру. При цьому самі цінності сприймаються як цілісні й оригінальні, хоч варто було б уважніше придивитися до гібридної структури, яка їх утворює.

Традиції та гібриди

Теза про те, що постсекулярність ознаменована «поверненням» релігії та її традицій у публічну сферу, вже давно стала загальним місцем. Водночас актуальним залишається питання самого способу роботи з традицією: як її розуміють, у якому вигляді вона повертається, як вона змінюється залежно від контексту і як контекст її змінює.

---

¹ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, revised edition (London-New-York: Verso, 2006), 240.

² Наприклад, у Ярослава Грицака, який пропонує «прописувати візію України, користаючись логікою ціннісних досліджень», і вже у процесі цього прописування зауважує, «що найцікавіше (і тут основна несподіванка): тих, хто хоче змін, набагато більше серед традиційників, ніж серед секулярників. З точки зору модернізації, мало би бути навпаки. Тобто, Україна в цьому сенсі більше схожа до Америки, ніж до Європи», див.: Ярослав Грицак, «Ціннісні дискурси і ціннісні зсуви у сучасній Україні», *Zbruc*, <http://zbruc.eu/node/43842>.

³ Як в Оксани Форостіної: «образя релігійних почуттів» знову стала настільки серйозним звинуваченням, що переважила всі цінності, яким той-таки «західний світ» завдячує своєму розриву із варварством... Ідеології, релігії – не причина, а рятівні кола, за які хапаються ті, хто не зважається на стрибок, хто опирається змінам». Див.: Оксана Форостіна, «Крик», *Критика* 3-4 (209-210) 2015, <http://krytyka.com/ua/articles/kryk>.

І майстри соціального конструювання, і провокатори постсекулярності люблять грати по-серйозному, і для цього залучають у гру найсерйозніші слова й речі. Що серйознішим є матеріал, то більше захоплює гра. Улюбленим об'єктом такої гри стала традиція. Вона повертається в суспільну свідомість у новому, усіченому і *де-ре-*конструйованому вигляді. Самої традиції майже немає, її глибинний зміст залишається непотрібним і тому невідомим, але бренд ТЦ став актуальним та успішним.

ТЦ – це цінності, освячені посиленням на традицію, глибоку такою мірою, що в неї легше повірити, ніж перевірити її. Зокрема, у Росії до ТЦ апелює і влада, і РПЦ. Ідеться про цінності «споконвічні», «древні». Насправді ж, багатовікову православну традицію підмінюють радянським новотвором. Згадаймо, що за Сталіна було переписано не тільки історію, було перебудовано ціле суспільство, зокрема й Православну Церкву. Відновлення РПЦ 1943 року фактично започаткувало нову традицію, відірвану від її дореволюційного коріння і від вселенського православ'я. Посилання на традицію як таку автоматично переводиться саме на цю малу традицію. У такому мовчазному «переведенні стрілок», у цій підміні – особливість функціонування традиції в постсекулярному контексті.

Запит на традицію виявляється запитом на маніпулятивний ефект від її використання. Це ж можна сказати і про релігію в цілому – постсекулярність зацікавлена не в самій релігії, а в тому її потенціалі, який здатний нескінченно збільшувати ефект маніпуляцій суспільною свідомістю. Отже, виходить мобілізувати суспільство, маніпулюючи його традиціоналістським запитом, але, замість цілісної та автентичної традиції, пропонуючи її псевдоморфозу.

У випадку з пострадянським простором і російсько-українським протистоянням ми бачимо зіткнення двох ціннісних світів: російського суспільства, згуртованого на основі ТЦ, та українського суспільства, об'єднаного «європейськими цінностями». У першому випадку цінності – «скрепы» закритого суспільства, у другому – вони виражають гідність і свободу як умови відкритого суспільства. В одному випадку ТЦ розуміють реакційно, в другому говорять про «революцію цінностей». Але в обох випадках сповідвані цінності претендують на традиційність, тобто вписуються в традицію, яку певне суспільство приймає як свою власну, визначальну і неперервну, нормативну і навіть священну.

Як підкреслює релігієзнавець Оксана Горкуша, попит на ТЦ різко збільшується в періоди нестабільності, тоді цінності замінюють норми права: «У “зоні комфорту” ціннісна (а особливо в її сакральному вимірі) мотивація стає неважливою... Водночас в епіцентрі реальності, де постає питання про виживання, а не про комфортно-неконфліктне облаштування спільного життя, рятують саме сакральні цінності»⁴. Зрештою, сакральні цінності мо-

⁴ О. В. Горкуша, «Особливості «постсекулярної доби» у світоглядному ландшафті сучасної України. Погляд експерта», *Відкриті очі*, <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2015/12/blog-post.html>

тивують також і тих, хто прагне зруйнувати «зони комфорту», посіяти хаос і створити новий релігійний порядок (варто зауважити, що їх терор Оксана Горкуша називає не «ціннісно мотивованим», а «ціннісно імітованим»).

ТЦ потрібні не тільки відверто релігійним, але й номінально релігійним чи номінально безрелігійним спільнотам. Ми стали свідками того, як суспільства, які ще зовсім недавно відкинули традиції заради масштабних соціокультурних експериментів, рішуче звертаються до цього символічного ресурсу. Це виявляє, що постсекулярна свідомість наблизилася до виходу за межі суспільства споживання. Речей уже або ще не достатньо, трапляється вже надлишок чи ще нестача, вже стабільність чи ще нестабільність. У цій невірніваженості, у цьому нестабільному русі, у невизначеному транзиті підтримувати соціальну цілісність можуть лише цінності, які мають статус постійних, тобто традиційних. За всієї багатоманітності такі цінності прагнуть підкреслити саме цей момент постійності, древності чи навіть вічності. Найкраще це виходить тоді, коли вони представляють себе частиною релігійної традиції.

Якщо в них виходить представити себе як частину релігії і почати промовляти від її імені, то вони стають обов'язковою частиною всіх суспільно-політичних дискусій. Як показав Талал Асад, «легітимне вторгнення релігії в ці дебати призводить до появи сучасних “гібридів”»: принцип структурної диференціації, відповідно до якої релігія, економіка, освіта і наука, локалізовані в автономних соціальних просторах, втрачають силу»⁵.

Гібридний характер ТЦ дає небачену владу над сферами, попередньо закритими для релігійних впливів. Сфери суспільного життя, що були колись автономними, виявляються пронизані та сполучені єдиною владою гібридних «цінностей», яка керує ними.

Уявні цінності та соціальні конструкти

До цього часу ТЦ як гібридний продукт соціального конструювання на основі релігійних переконань не стали предметом соціально-богословських дискусій. Наразі їх критичний аналіз можливий саме з позицій соціального конструювання, оскільки розуміння способу їхнього виробництва може бути початком їх послідовної деконструкції. Такий соціально-філософський «розбір» повинен показати, на яких філософських засадах стоїть продукування ТЦ. Натомість деконструкція цих засад може показати ускладнений характер ТЦ і дати відповіді на запитання, що залишилося в них від традиції; як постсекулярність працює з традицією; які альтернативні практики роботи з традицією доступні в нашому контексті і які з них можуть зрозуміти й підтримати релігійні спільноти; як філософія може бути експертом-посередником між ідеологічним замовленням з боку держави і потребами релігійних спільнот.

---

⁵ T. Asad, *Formations of the secular: Christianity, Islam, Modernity* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2003), 182.

Теорія «соціального конструювання реальності» Пітера Бергера і Томаса Лукмана дозволяє обґрунтувати необ'єктивність ТЦ, їхній за-мовний і суб'єктивний характер. Відповідно до названої теорії, символічний порядок завжди йде попереду космічного й соціального порядку, а його конструктором є людина, яка у процесі розвитку екстерналізує себе: «Оскільки людина екстерналізує себе, вона конструює світ, у якому екстерналізує себе. У процесі екстерналізації вона проектує власні смисли в реальність»⁶. Так символічний універсум утворює та легітимізує суспільство як «об'єктивну реальність». На жаль, зовсім не завжди людина «екстерналізує» акуратно і відповідально, вписуючи «власні смисли» в уже наявні традиції, парадигми, правила. Не випадково ідеологами та лідерами «русской весны» стали гравці-конструктори (методологи, футурологи, письменники-фантасти), які задовго до 2014 року вигадали свою зухвалу версію реальності і втілили її в життя, не зважаючи на загальні традиції та цінності.

У цьому розумінні ТЦ стали наріжним каменем доволіно сконструйованого символічного універсуму «русского мира». Це продукт нової постсекулярної епохи, що дуже опосередковано стосується християнства та його традицій. Це проекція політичної ситуації на релігійну традицію, «політика, занурена в минуле».

Якщо повернутися до вже згаданої теорії Бенедикта Андерсона, то ТЦ пострадянських спільнот можна окреслити так: уявлені цінності уявлених спільнот. Тут цінності – культурні артефакти, рукотворні засоби для самоутвердження в ролі національної (чи наднаціональної) цілісності, відокремленої від решти світу і протиставленої йому. Андерсон звертає увагу на очевидне, але мало осмислене: більшість членів уявленого політичного співтовариства ніколи не знали одне одного, не зустрічалися і навіть не чули один про одного, водночас у кожному з них живе образ їхньої спільності⁷.

Якщо спільноти скріплюються колективними уявленнями, уявленими цінностями, то залишаються запитання, як далеко може зайти ця уява; в яких вона (уява) стосунках із тим, що в повсякденній свідомості називають реальністю; якою є природа уявлених цінностей і характер їхнього впливу. Очевидно, більша частина пострадянського суспільства, яке ще недавно було атеїстичним, не знає історії та змісту православних традицій, за які готове воювати, а тим більше не знає традицій західного християнства, які жорстко критикує. «Охрещений, але не просвітлений» може називати себе православним атеїстом чи такою ж мірою православним сталіністом і не відчувати в собі жодної дволикості, не бачити в цій логіці жодних суперечностей.

⁶ P. L. Berger, Th. Luckmann, *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge* (London: Penguin Books, 1991), 122.

⁷ B. Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 6.

Для досліджень пострадянської реальності ці «ігри уяви» цілком відомі й добре описані мовою соціології та соціальної психології, а також вивчені на матеріалі віртуальної реальності віртуальної спільноти⁸. Значно важливіше тепер показати, що ж традиційне стоїть за цією хворою уявою, коли і як реалізується винахід ТЦ і розпочинається масове виробництво, а після цього війна під знаменом їхнього захисту.

Зокрема, група дослідників із Петербурга пропонує розуміти «пострадянські зміни як процес *recycling*, тобто вторинного використання чогось, що вийшло з ужитку, оскільки це щось застаріло, зламалося чи просто перестало бути потрібним». На їхню думку, ставлення сучасності до традиції поєднує показну повагу і прагматизм: «відкриття нових смислів у звичних речах» чи «впізнаваність» «не відмовляє старим смислам у релевантності; вона просто робить їх вторинними»⁹.

«Скрепы» чи гідність?

ТЦ виявилися конструктом, який став помітним знаком постсекулярності й має попит у пострадянському контексті. Їхня гібридна природа дозволила використовувати їх як секретну зброю масового ураження в гібридній російсько-українській війні. Некритичне використання цього конструкта є небезпечним, ТЦ детонує агресивними смислами, активує релігійне несвідоме, оживляє руйнівні колективні реакції. Саме тому необхідною є акуратна філософська робота для знешкодження їхнього бойового заряду, тобто деконструкції ТЦ саме як конструкції, їхньої соціально-філософської рамки, що легітимізує їх, і самого способу їхнього суспільного виробництва.

ТЦ – гібридний продукт, частково сконструйований із релігійної, частково з радянської спадщини. Вони покликані скріплювати й бути опорою того типу пострадянської свідомості, який уже є, освячуючи його посиленнями на релігію. Не йдеться про відродження-воскресіння втраченого і забутого, вигнаного і забороненого. Для цього довелося би згадати і відтворити всю традицію, а не лише її вибрані фрагменти. Самі поняття традиції та традиційного відтворюються в симулятивному режимі. Ніхто навіть не намагається порівнювати «традицію» і традицію, оскільки останню ніхто не пам'ятає. Як указував колишній редактор «Журналу Московської Патріархії», а нині опальний в РПЦ Сергій Чапнін, «у нинішній Росії складно відновити дореволюційні традиції... Є лише одна традиція, що передається з покоління в покоління. Це радянська традиція... пострадянська громадянська релі-

⁸ Див. Пітер Померанцев, *Нічого правдивого й усе можливе. Пригоди в сучасній Росії*, переклад з англійської Андрій Бондар (Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015), 240.

⁹ Ж. Кормина, А. Панченко, С. Штырков, ред. *Изобретение религии. Десекуляризация в постсоветском контексте*. (СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015), 40.

гія, що надає ідеологічну підтримку російській державі»¹⁰. Виходить, що ми маємо справу з підміною, після якої поняття традиції так девальвується, що стає загальним, іншими словами, порожнім місцем.

ТЦ стали тим, що об'єднує і розділяє, попри актуальність «традиції» та її цінностей, які не викликають сумнівів, є конфлікт їхнього наповнення й розуміння. Конструювання їх у російському та українському контекстах втілювалося по-різному. Унаслідок цього різне розуміння ТЦ розділило і протиставило цілі нації. Для одних ТЦ – «скрепы», консервативна і навіть реакційна сила. Для других – це революція, що повертає суспільству свободу й динаміку. «Скрепы» і «революція» виражали той самий попит на ТЦ, але матеріал і спосіб продукування цінностей були принципово відмінними. На жаль, до цього часу про ТЦ говорять узагальнено, не зважаючи на те, як відрізняється їхнє конструювання у різних контекстах. Зіставлення російського та українського способів їх виробництва може бути показовим кейсом для подальших порівняльних досліджень, присвячених ТЦ і постсекулярності в цілому, а також у багатстві їхньої варіативності.

В обох контекстах ТЦ конструювалися як відповідь на ідеологічний запит, але в російському випадку цей запит формувався владою (союзом політичної та релігійної влади), а в українському випадку – за активної участі суспільства (і різних конфесій, які представляли різні частини цього суспільства). У першому випадку ТЦ представлені як войовнича альтернатива секулярної сучасності, а в другому – принциповими, але конструктивними корективами до неї.

У російському варіанті ТЦ стали своєрідним варіантом громадянської релігії. Тут боротьба за ТЦ – це не боротьба за збереження у традиції кращого і важливішого, але боротьба за присвоєння традиції і її зацікавлену інтерпретацію. Захищати ТЦ – значить захищати своє ексклюзивне, канонічне право тлумачити традицію і говорити від її імені. Впродовж тривалого часу в ідеологів «русского мира» виходило утримувати свою монополію на тлумачення ТЦ. Але українська «революція цінностей» заперечила цю монополію і запропонувала власне розуміння ТЦ.

Восени 2015 року представителі українських Церков виступили з єдиною критикою антидискримінаційних законодавчих нововведень, що ставлять під сумнів традиційні християнські погляди на цінність життя й сім'ї. Відповідаючи на звинувачення щодо зміни європейського курсу, глава УГКЦ Архієпископ Святослав (Шевчук) поєднав вірність традиційним християнським цінностям і вірність європейським демократичним цінностям: «Насправді “русскому миру” та ідеології Москви підіграє той, хто виставляє європейське прагнення як узаконення неморальності, налаштовує

¹⁰ S. Chapnin, “A Church of Empire,” *First Things*, (2015): 11. <https://www.firstthings.com/article/2015/11/a-church-of-empire>

віруючих України проти християнського Заходу та робить Росію єдиною захисницею традиційних моральних цінностей. Хочу пригадати, що саме Божий Закон, захист гідності людської особи, протест проти корупції та брутального насильства вивів нас на Революцію гідності та показав справжні демократичні цінності, які на християнських засадах і збудували європейську цивілізацію»¹¹.

Водночас за версією богословів РПЦ, ТЦ не зобов'язані в жодному разі суміщатися з європейськими та загальнолюдськими цінностями, оскільки «такі цінності, часто всупереч думкам багатьох людей, насильно виврані з морального контексту» і «теза про те, що загальнолюдська мораль є універсальною з огляду на те, що всі люди і всі народи мають визначений моральний кодекс, спільний для всіх цивілізацій, не витримує критики»¹². При цьому накладаються богословські, етнічні, політичні категорії. Такі цінності цементують монолітний порядок, оскільки, на думку глави ОЦВС митрополита Іларіона, лише «моральна основа залишалася тим фундаментом, на якому було побудоване суспільство, тією духовною **«скрепой»** (маркування автора доповіді), який поєднував увесь народ і робив його єдиним організмом»¹³.

ТЦ, що претендують на роль «скреп» «русского мира» – стабільність, порядок, підпорядкованість. Вони є наскрізними для всіх окремих випадків, що стосуються сімейних, релігійних чи соціально-етичних питань. ТЦ, виражені в українській «революції цінностей», – свобода, відповідальність, солідарність. Саме тому іншою назвою «революції цінностей» є «революція гідності». Іншими словами, існують різні традиції й не всі з них можна сумістити з гідністю. Сама ж РПЦ у своїх документах¹⁴ спростовувала загальнолюдські цінності, і сьогодні, на тлі російської агресії, доводиться лише констатувати: ТЦ «русского мира» за своїм набором і своєю інтерпретацією відрізняються від загальнохристиянських і загальнолюдських, тобто закорінені не у спільній традиції, а у власній, місцевій, досить агресивній щодо всіх інших. Як самокритично зауважив Сергій Чапнін, «відродження російської моралі – це пропаганда, а не справжнє зусилля соціального відродження. Це спосіб вознести Росію над нібито зіпсованими культурами Західної Європи і Північної Америки, спосіб знову заговорити про Схід проти Заходу, про нас проти них. Тут Захід

¹¹ «Блаженніший Святослав про внесення депутатами Верховної Ради антидискримінаційної норми в трудове законодавство», *Інформаційний ресурс УГКЦ*, переглянуто http://news.ugcc.ua/interview/blazhennishiy_svyatoslav_pro_vnesennya_deputatami_verhovnoi_radi_antidiskriminatsiynoi_normi_v_trudove_zakonodavstvo_75314.html

¹² Митрополит Волоколамський Іларіон, «Доклад на симпозиумі «Традиционные ценности в эпоху глобализации», *Русская Православная Церковь*, переглянуто 22.02.2014. <http://www.patriarchia.ru/db/text/3576196.html>

¹³ Там само.

¹⁴ Наприклад, див. «Основи вчення Російської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини».

конструюється не тільки як політичний та економічний ворог, але і як ворог духовний»¹⁵.

Отже, в рамках пострадянської постсекулярності дискурс цінностей стає не лише ігровим і маніпулятивним, але й агресивним чинником. ТЦ відсилають не до традиції у її автентичності, але й до ідеологічно та політично заангажованого конструювання і виробництва.

Водночас в українському варіанті теорія соціального конструювання виявилася маловживаною, оскільки «революція цінностей» спиралася на щось більш фундаментальне, ніж довільні конструкти. Те, що цінується дорожче за своє (не чуже – це важлива відмінність) життя, навряд чи може мати довільний характер. Тут зустрічалося не так конструювання національно-визвольного міту, як радикально, я би сказав, відчайдушно чесний пошук непорушних духовних основ, на яких цей міт може бути збудований. Суспільство в цьому пошуку пішло набагато далі і глибше за національне чи політичне – до духовних архетипів і моральних першооснов, які складно назвати «культурними артефактами». Соціальне конструювання, безумовно, траплялося й тут, але воно працювало з цим матеріалом, штучно створити його було би неможливо. У такому розумінні гідність і свобода, піднесені на щит «революцією цінностей», приймалися як певні «вроджені ідеї» та цінності, як невід’ємні та сутнісні, як такі, що йдуть попереду здатності людини створювати свій символічний універсум, а не залишаються частиною її творчості.

Рух уперед чи на місці

Варто визнати: і в російському, і в українському варіантах характер звернення до цінностей був мобілізаційним і маніпулятивним. В обох випадках це було пов’язано з пошуком виходу з тривалого й безперспективного пострадянського транзиту. ТЦ стали привабливим орієнтиром, своєрідним атрактором, який допоміг переструктурувати і переспрямувати цілу систему.

Але знову ж розуміння ТЦ було різним – у зв’язку з історико-культурними та соціальними відмінностями контекстів, а простіше кажучи, через різний ступінь свободи та відкритості. В українському контексті ТЦ синхронізувалися з європейськими («традиційно європейськими») й означали спробу модернізації, руху вперед через секулярність, розуміння традиційного як загальнолюдського.

Як ТЦ Росія вибрала неотрадиціоналізм, рух назад від секулярності (а не через неї), традиційне як православне й неуніверсальне.

Риторичним залишається питання про те, кому знадобилося зіштовхувати сучасність із «традицією» й «скасовувати» сучасність? Очевидно, що

¹⁵ Митрополит Волоколамський Іларион, «Доклад на симпозиуме «Традиционные ценности в эпоху глобализации».

послідовна логіка розвитку релігійної традиції та настільки ж послідовне продумування секулярної ідеї однаковою мірою є загрозовими для постнеорадянського типу. Було потрібно створити гібрид, щоби заморозити розвиток на всіх можливих шляхах, зафіксувати транзитний статус і гібридний характер та управляти всім цим у ручному авторитарному режимі. Таким гібридом стали не тільки ТЦ, але й релігія загалом. Там, де релігії стають «скрепами» політики, там політика стає «скрепами» релігії, отже, залишається єдина можливість – рухатися колом, тільки повторюватися.

Як виявилось, постсекулярність не завжди слухає своїх дослідників і може вибирати власний шлях розвитку. Тоді як Дмитро Узланер заповідав постсекулярності «опрацювання і подолання секулярного» («Адже в самому терміні «постсекулярне», на відміну від десекуляризації, міститься вказівка на опрацювання і подолання секулярного, на вихід за його межу»¹⁶), у пострадянському контексті секулярність рішуче відмовилася від будь-якої праці, неодмінно пов'язаної з рухом уперед, і звернулася до вже відомих шаблонів, до того, що може повторюватися. Причому повторюється мертве, адже не може повторюватися те, що живе.

Справа ускладнюється тим, що ТЦ не закорінені навіть у минулому. Вони взагалі не закорінені в реальності. Вони конструюються хибною свідомістю. За доречним зауваженням критика традиційної свідомості Жулі Реше, «цінності, до яких прагнуть повернутися, називають вічними – для людини, яка не ускладнює собі життя сумнівами у своїй базовій інтуїції, вони виглядають універсальними і незмінними, тобто даними на всі часи. Апеляція традиційної свідомості до минулого – це апеляція не до реального минулого, а до вигаданого. Традиційна свідомість потопає у мітичному часі без руху. Вона універсалізує свою сучасну інтуїцію та етап становлення, проєктує його на минуле і його ж не хоче повторити в майбутньому. Воно не здатне до нового»¹⁷.

Іншими словами, ТЦ – одна із форм одного і того самого вічного повторення або, як кажуть у нашому пострадянському контексті, тупцювання, бігу на місці. Зворотною стороною цього тупцювання, затримки, заперечування розвитку буде зростання агресії, переспрямування соціальної енергії на відштовхування, протистояння, опір розвитку як модерністському, нетрадиційному, ліберальному, секулярному. Тому в цьому контексті «традиція» майже неминуче означає «війна».

Замість висновків: роль філософії у прочитанні традицій

Соціально-філософська проблематизація ТЦ викриває їхній вторинний характер, опосередкований зв'язок із традицією і прямий зв'язок зі злого-

---

¹⁶ Д. Узланер, «Картография постсекулярного», *Отечественные записки* 1 (2013), <http://www.strana-oz.ru/2013/1/kartografiya-postsekulyarnogo>.

¹⁷ Жюлі Реше, «Гейропа», *Журнал «Опустошитель»* (Февраль 2015), <http://pustoshit.com/15/reshe.html>.

денною політичною ситуацією. Постсекулярна рамка уможливила такий запит від влади до релігії та богослов'я, що дозволяє з їхньою допомогою, вибірково запозичуючи елементи релігійної традиції, сконструювати нові «скрепи» для політичного життя суспільства. Ця рамка, що оформляє та освячує нову соціально-політичну картину світу, дозволяє оживляти традицію й використовувати її у сучасних, тобто штучних умовах. Отже, цінності відокремлюються від цілісної та неперервної традиції, включаються у злободенний дискурс і стають зброєю «святих воєн».

У пострадянському контексті до ТЦ звертаються не тільки Церкви, але також держава й суспільство. У російському варіанті ТЦ іменували «скрепами», що ознаменувало пріоритетність порядку над свободою та держави над суспільством. В українському випадку запит на ТЦ був сформований громадянським суспільством в ході «революції цінностей» («революції гідності»). Такий відмінний вибір шляхів громадського розвитку, спираючись на, здавалося би, схожий набір ТЦ, продемонстрував, що з однією й тією самою «християнською» традицією можна поводитися по-різному, що у процесі її реконструкції та актуалізації вирішальне значення отримують зовнішні щодо неї чинники сучасності – політичні, ідеологічні, соціокультурні.

Завданням подальшого соціально-філософського опрацювання цієї «механіки цінностей» і способу їхнього продукування мусить стати розрізнення в них елементів споконвічної традиції і злободенної політики, релігії та насильства, цінностей і прагматики; виокремлення історичного субстрату ТЦ; осмислення взаємозв'язку історичного, соціально-політичного і трансцендентного виміру на межі соціально-філософського, релігійно-філософського і богословського дискурсів.

Претендуючи на традиційність, конструктори ТЦ, очевидно, хотіли б уникнути допитливого філософського аналізу, заховати їхнє коріння в непроглядній пітьмі історичних здогадок і мітотворчості. Тим важливіше для суспільства, яке цінує свою свободу – не тільки духовну, але й громадянську та інтелектуальну, бути чесними і критичними щодо своїх цінностей (й обережними щодо чужих і ворожих цінностей).

Але філософія може зробити набагато більше, ніж просто помічати і критикувати незаконне привласнення і довільне використання традицій та ТЦ. Вона може показати той вимір ТЦ і той спосіб діалогу щодо їхніх різночитань, де традиційне і сучасне, релігійне і загальнолюдське не протистоять, а взаємно проявляються. Критична функція тут доповнюється комунікативною, а трансцендентне – трансцендентальним. Можна сказати й так: якщо дискурс ТЦ не буде корегуватися філософським дискурсом, повернення релігії в публічний простір буде неодмінно войовничим.

Mykhailo CHERENKOV

Traditional Values as a Post-Secular Construct in the Post-Soviet Context: the “pillars” of the “Russian World” vs. Ukraine’s “Revolution of Values”

Mykhailo Cherenkov – doctor of sciences in philosophy,
professor at the department of philosophy, Ukrainian Catholic University.

“Traditional Values” proved a construct, a noticeable marker of the post-secular age, one that is in demand in the post-Soviet context. The hybrid nature of these traditional values made them serviceable as a secret “weapon of mass destruction” in the hybrid Russia-Ukraine war. Non-critical use of this construct is dangerous, as it activates the religious unconscious, and quickens destructive collective reactions. It is for precisely these reasons that the author offers a deconstruction of the social-philosophical framework that legitimizes these values, and the very way they are produced in society. The article argues that the demand for tradition turns out to be the demand for the manipulative effect from the use of tradition. The same goes for religion in general – post-secularity is not interested in religion per se, but in those potentialities of religion that are able to endlessly magnify the effect of manipulating social consciousness. So the patrons manage to mobilize society by manipulating its traditionalist demands, but offering pseudo-morphosis, rather than a holistic and authentic tradition. In the case of the post-Soviet space, and the Russian-Ukrainian antagonism, we see the clash of two value-worlds: the Russian society, united around “traditional values,” and the Ukrainian society, joined by “European values.” In the former instance, values are seen as “pillars” of a closed society, in the latter – as expressions of dignity and freedom as the condition of an open society. However, in both instances the values confessed stake a claim to traditionality, or are inscribed into a tradition that a particular society perceives as its own, defining and continuous, normative and even sacred. As the author shows, the orthodoxy of “traditional values” is fairly problematic, so their religious and public-theological use must be supplemented with a critical philosophical analysis.

Keywords: tradition, values, construct, religion, culture, politics, philosophy

Bibliography

Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised edition. London-New-York: Verso, 2006.

Asad, T. *Formations of the secular: Christianity, Islam, Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2003.

Berger, P.L., Th. Luckmann. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books, 1991.

“Blazhenniishyi Sviatoslav pro vnesennia deputatamy Verkhovnoi Rady anty-dyskryminatsiinoi normy v trudove zakonodavstvo”. *Informatsiinyi resurs UHKTS*. http://news.ugcc.ua/interview/blazhennishiy_svyatoslav_pro_vnesennya_deputatami_verhovnoi_radi_antidiskriminatsiynoi_normi_v_trudove_zakonodavstvo_75314.html

Chapnin, S. “A Church of Empire”. *First Things* (2015): 11. <https://www.firstthings.com/article/2015/11/a-church-of-empire>

Forostina, Oksana. “Krik”, *Kritika* 3-4 (209-210) 2015. <http://krytyka.com/ua/articles/kryk>.

Horkusha, O.V. “Osoblyvosti «postsekuliarnoi doby» u svitohliadnomu landshafti suchasnoi Ukrainy. Pohliad eksperta”. *Vidkryti ochi*. <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2015/12/blog-post.html>

Hrytsak, Iaroslav. “Tsinnisni dyskursy i tsinnisni zsuvy u suchasni Ukraini”. *Zbruc*. <http://zbruc.eu/node/43842>.

Ilarion, mitropolit Volokolamskii. “Doklad na simpoziume “Traditsionnye tsennosti v epokhu globalizatsii”. *Russkaia Pravoslavnaia Tserkov'*. Pereglianuto 22.02.2014. <http://www.patriarchia.ru/db/text/3576196.html>

Izobretenie religii. Desekuliarizatsiia v postsovetskom kontekste. Pod redaktsiei Zh. Korminnoi, A. Panchenko, S. Shtyrkova. SPb.: Izdatel'stvo Evropeiskogo universiteta v Sankt-Peterburge, 2015.

Pomerantsev, Piter. *Nichoho pravdyvoho i use mozhyve. Pryhody v suchasni Rosii*. Pereklad z anhliis'koi Andrii Bondar. L'viv: Vydavnytstvo Ukrain's'koho katolyts'koho universytetu, 2015.

Reshe, Zhiuli. “Geiropa». *Zhurnal “Opustoshitel”*. Fevral' 2015. <http://pustoshit.com/15/reshe.html>.

Uzlaner, D. “Kartografiia postsekuliarnogo”. *Otechestvennye zapiski* 1 (2013). <http://www.strana-oz.ru/2013/1/kartografiya-postsekulyarnogo>.